

Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)

Birinci Dünya Savaşı dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük çapta yıkım ve acıları yaşattı. Dünyada böyle bir savaş ile tekrar karşılaşmamak için adalet, barış, hukuk ve eşitlik temelli uluslararası adımlar atılması beklentisi kuvvetlendi. Sürekli barışın sağlanmasına yönelik 1815'ten itibaren var olan çabalar ilk kez güçlü bir karşılık buldu. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson Ocak 1917'de kongrede, barışın korunması için uluslararası bir örgütlemenin gerekli olduğunu açıkladı. Wilson, savaşların önlenebileceği inancıyla bir takım barış prensipleri hazırlığına başladı.

Wilson, 8 Ocak 1918'de ABD Kongresinde Wilson Prensipleri olarak bilinen 14 ilkesini ilan etti. Wilson ilkelerinin 11 ve 12. maddelerinde uluslararası güvenceden, 14. maddesinde ise *“Özel antlaşmalarla, küçük, büyük tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak güvence altına alacak bir uluslar birliği kurulmalıdır”* diyerek uluslararası bir örgütlenmeden söz etti.

Müttefiklerin savaş sonrası başka planları olmasına rağmen, 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Wilson'un dünya güvenliğini sağlamaya yönelik örgütlenme düşüncesine katılmak durumunda kaldılar. Konferansta uluslararası bir örgüt kurulması ve Almanya'ya imzalatılacak antlaşma temel gündem oldu. Örgütün kurulması için karar 25 Ocak 1919'da alındı. Sekiz devletin hazırladığı taslak projeler içinden Wilson'un hazırladığı taslak proje ilgi gördü. Bu taslak 28 Nisan 1919'da Konferans Genel Kurulu'nda oybirliği ile kabul edildi. Başkan Wilson, kabul edilen taslağı ve Almanya'ya imzalatılan Versay Antlaşması'nı yanına alarak ABD Kongresi'ne kabul ettirmek üzere Paris'ten ayrıldı. Wilson'un ısrarlı çabalarına rağmen kongre, Kasım 1919 ve Mart 1920'de Versay Antlaşması ile Cemiyet-i Akvam sözleşmesini kabul etmedi. Böylece ABD, Monro Doktrini'ne geri döndü.

Cemiyet-i Akvam, (Milletler Cemiyeti - League of Nations - Sociétés Nations) 26 maddelik sözleşmesi (misak) ile galip devletler tarafından resmî olarak Versay Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 10 Ocak 1920'de İsviçre'de kuruldu. Milletler Cemiyeti dünyada kalıcı barışı, adaleti, güvenliğini sağlamak ve uluslararası sorunları işbirliği ile çözmek, uluslararası hukuk kurallarını hâkim kılmak amacıyla faaliyet gösterecek ilk evrensel örgüt oldu.

Cemiyet sözleşmesinde, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan kurucular cemiyetin devamlı üyesi, diğerleri ise geçici üyesi kabul edildi. Cemiyetin kuruluşunda devletlerin; galipler, tarafsızlar ve mağluplar veya daimi, yarı daimi ve daimi olmayanlar olarak eşitsiz sınıflandırmalar ile ayrılması rahatsızlık yarattı. Kurucuların bu eşitsiz tutumları ve Versay Antlaşması ile başlayan yenedünya düzenini meşrulaştırma çabaları cemiyetin etkisini daha kuruluş aşamasında zayıflattı.

Cemiyet sözleşmesinin yapılacak barış antlaşmalarına 'önsöz' olarak konulması mecburiyeti getirildi. Sözleşmenin başlangıç kısmında genel amaçlar ve üyelerin sorumlulukları yer aldı. Bunlar uluslararası işbirliği geliştirmek, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için savaşa başvurmamak, barışın sağlanması için birtakım yükümlülükleri kabul etmek, uluslararası ilişkileri gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu şekilde sürdürmek, örgütlenmiş halkların karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak, uluslararası hukuk kuralları ve antlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklerle özenle saygı göstermekti.

Amaçları gerçekleştirmek ve işleyişi sağlamak için genel kurul, konsey ve sekreterlik olmak üzere üç temel organ

oluşturuldu. Sekretarya altında Milletler Cemiyeti Komisyonları, Uluslararası Adalet Divanı ve Uluslararası Çalışma Örgütü yer aldı. Sekretarya, konsey ile genel kurulun gündemini oluşturdu ve düzenlenen toplantılar sonrası raporlar yayınladı.

Konseyin görevleri de cemiyetin amaçları doğrultusunda oldu. Konsey, anlaşmazlıkları yatıştırıp uzlaştırma, sözleşmeyi ihlal eden üyeleri uzaklaştırma, mandaların gözetim ve denetimini sağlama, silahsızlanma için planlar yapma, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü için uygun önerilerde bulunma ve gerektiğinde ambargoları uygulama ve uluslararası barışa herhangi bir tehdit durumunda cemiyet üyelerinden birinin çağrısı üzerine toplanma gibi görevleri yerine getirdi. Konseyde kararlar üyelerin veto hakkı olmadığı için oy birliği ile alınmaya çalışıldı.

ABD ve Sovyetler Birliği'nin cemiyet içinde yer almaması, cemiyetin İngiliz çıkarlarına aracılık etmesi, Japonya'nın Mançurya'ya İtalya'nın da Habeşistan'a saldırmasında gereken yaptırımların devreye sokulamayışı güveni oldukça sarstı. İtalya, Japonya ve Almanya'nın cemiyetten ayrılması ve İkinci Dünya Savaşı'nın engellenememesi cemiyetin sonunu getirdi. Cemiyet, devletlerin toprak bütünlükleri ile bağımsızlıklarının korunması ve silahsızlanma konularında etkili olamadı. Ancak bir kısım siyasi sorunları çözümlayebildi. Cemiyet daha ziyade çocuk ve kadın ticaretinin önüne geçerek korunmalarını sağlamada, uyuşturucu ile mücadelede ve sağlık işlerinin düzenlenmesinde başarılı oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle anlamını yitiren cemiyet, savaş sonrası 18 Nisan 1946'da dağıldı. Milletler Cemiyeti tecrübesi Birleşmiş Milletlerin kurulması ve faaliyetlerinde önemli rol oynadı.

Türkiye ile Milletler Cemiyeti ilişkileri 1923-1932 yılları arası sorunlu gelişti. İlk gelişme daha erken yaşandı. Ölü doğan Sevr Antlaşması'nda Milletler Cemiyeti sözleşmesi yer aldı. Ancak, TBMM Hükümeti Sevr Antlaşması'nı tanımadığı için bu hükümlerin hiçbir geçerliliği olmadı. İkinci gelişme örgütlenme alanında görüldü. Cemiyet kurulması düşüncesi ortaya atıldıktan sonra cemiyete etkinlik kazandırmak, propagandasını yapmak ve katılımları artırmak için Avrupa'da "Cemiyet-i Akvama Müzaheret Cemiyetleri" kurdurulmaya başlandı. Milletler Cemiyeti tarafından İstanbul hükümetine Sakarya Savaşı sonrası bu cemiyetin İstanbul'da kurulması için emir verildi. Kurulması 7 Aralık 1921'de kararlaştırılan cemiyet, 27 Nisan 1922'de faaliyete geçebildi.

Milli Mücadele döneminde, savaşılan devletlerin cemiyetin kurucuları olması nedeniyle cemiyete girilmesi söz konusu olamazdı. İlk kez Lozan'da İsmet Paşa; Milletler Cemiyeti'ne girileceğini ifade etti. Ancak, Lozan Barış Konferansı ve sonrasında İngiltere, Fransa, Yunanistan ile yaşanan sorunlarda buna izin vermedi.

Türkiye'nin cemiyete katılmasını engelleyen başlıca neden Musul sorunu oldu. Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Musul'un Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye-Irak sınırı konusu görüşülürken Türkiye'ye bırakılmasını istedi. İngiltere ise bölgedeki petrolün varlığı nedeniyle bu isteğe karşı çıktı. Musul'un Irak sınırları içinde kalmasında ısrarcı olan İngiltere, Türkiye'nin tezlerine sürekli itiraz etti. Musul sorunu, Türkiye-İngiltere ilişkilerini gerginleştirdi ve konferans başlamadan dağılma sürecine girdi. Bu nedenle iki taraf sorunun çözümünü konferans sonrasına bırakma kararı aldı. Birinci Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa ile Lord Curzon 4 Şubat 1923'te Musul sorununun bir yıl içinde Türkiye-İngiltere arasında çözüme kavuşturulması, eğer çözüme kavuşturulamaz ise Milletler Cemiyeti'ne sevk edilmesi kararını aldı. Böylece Musul, 8 Mart 1923'te barış antlaşması tasarısı ve konferans programından çıkarıldı. İkinci Lozan görüşmelerinde ise Milletler Cemiyeti'nin statüsü uzlaştırma komisyonundan hakem statüsüne yükseltildi. Türkiye-Irak sınırının dokuz ay içerisinde barışçı yollarla belirlenmesi, bu sürede belirlenmediği takdirde sorunun doğrudan Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırıldı. Oysa İngiltere cemiyetin kurucu ve devamlı üyesi iken Türkiye cemiyete üye dahi değildi.

Türkiye ile İngiltere arasında İstanbul'da 19 Mayıs 1924'de yapılan Haliç Konferansı'nda sonuç alınamadı ve konferans 5 Haziran 1924'te dağıldı. Türkiye, Musul ve çevresinin Türk sınırları içerisinde kalmasında direnirken, İngiltere buna karşı çıktığı gibi Hakkâri ilinin de yarısını istedi. İngiltere 6 Ağustos'ta Lozan Antlaşması'nı onaylayarak Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Cemiyet sorunu incelemek üzere tarafsız devletlerden bir komisyon kurma kararı aldı ve komisyon raporunu cemiyete sundu. İngiltere yanlısı hazırlanan raporda, Musul'da plebisit yapılmasının mümkün olmadığı, Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması gerektiği ve Irak'ın 25 yıl süre ile İngiliz mandası altında kalması gerektiği tavsiye edildi.

Komisyonun, dolayısıyla cemiyetin İngiltere yanlısı tutumu Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. Sorun bu kez Türkiye tarafından Milletler Cemiyeti Lahey Daimi Adalet Divanı'na götürüldü. Divan, cemiyet meclisinin kararını, Cemiyet Konseyi de 16 Aralık 1925'te Türkiye'nin gıyabında tavsiye kararlarını aynen kabul etti. Cemiyet kararı ile İngiltere'nin isteği doğrultusunda Musul Irak'a dolayısı ile İngiltere'ye bırakıldı. Cemiyetin Musul'u Irak'a bırakma kararı, Türkiye'de büyük tepki uyandırdı. Çözüm ile birlikte Türkiye'nin cemiyete girmesine yönelik baskılar başladı.

Cemiyetin, Musul sorununda İngiltere'nin etkisiyle Türkiye'ye yönelik olumsuz kararı Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini daha çok birbirine yaklaştırdı. Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'nin kendisine yönelik kurulduğu düşüncesi de Türkiye'ye yaklaşmasında etkili oldu. Türkiye giderek Sovyetler Birliği'ne yaklaştı ve Sovyet Rusya ile 17 Aralık 1925'de Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması yapıldı.

Türkiye'nin cemiyetle karşı karşıya kaldığı sorunlardan biri de Türkiye-Yunanistan arasındaki mübadele sorunu oldu. 1 Mayıs 1923'den itibaren, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içerisinde etabli (yerleşmiş) bulunan Rumlar ile Batı Trakya'nın Türk halkı mübadele dışında kalmak kaydıyla; Türkiye'de kalan Rumlar ile Yunanistan'da kalan Müslümanların mübadelesi gerçekleştirilecekti. Mübadeleyi gerçekleştirmek üzere, bir uluslararası Karma Komisyon kurulması ve komisyonun Milletler Cemiyeti tarafından Türk ve Yunanlı üyelerle, Birinci Dünya Savaşına girmemiş devletlerden üye seçilmesi ve bir tarafsız başkanı olması kararlaştırıldı. İlk andan itibaren, sözleşmede yer alan 'yerleşmiş' yani İstanbul'da daha çok Rum bırakmak isteyen Yunanistan kriz yarattı. Komisyonun Türk ve Yunanlı üyeleri farklı görüşler ortaya koyduğu için anlaşma sağlanamadı. Karma komisyonun bir çözüm yolu bulamaması nedeniyle anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'nin tavsiyesi doğrultusunda Lahey Daimi Adalet Divanına götürüldü. Divan'ın 21 Şubat 1925'de yaptığı 'yerleşmiş' deyimini hakkındaki yorumu anlaşmazlığı gideremedi. Cemiyetin çözümlenemediği bu sorun daha sonra Türkiye'nin olumlu yaklaşımı ile çözüldü.

Türkiye-Fransa arasında 1926'da doğan Bozkurt-Lotus davası Türkiye tarafından Cemiyetin Uluslararası Daimi Adalet Divanına götürülmüş ve sorun 1927'de divan tarafından Türkiye lehine çözümlenmişti. Bu Türkiye'de Milletler Cemiyeti'ne yönelik ilk güveni oluşturmuştu. Barıştan yana olan Türkiye daha sonra Kellogg Paktını imzaladı, Milletler Cemiyeti'nin Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komitesi'ne katılarak uluslararası işbirliğine açık olduğunu gösterdi.

Türkiye 1930'lu yıllarda Batılı devletler ile sorunları büyük ölçüde çözümlendi ve İngiltere ile yakınlaşma başladı. Bu yakınlaşmada uluslararası alanda Versay Antlaşması ile oluşturulan yenedünya düzeninin karşıtlarını ortaya çıkarması etkili oldu. İtalya, Japonya ve Almanya'daki revizyonist gelişmeler Türkiye'yi batılı devletlere, Batılı devletleri de Türkiye'ye yaklaştırdı. Bu gelişmeler ile Birinci Dünya Savaşında yenilen devletler de cemiyete alınmaya başlandı. Türkiye 1931'de prensip olarak Milletler Cemiyeti'ne girmeyi benimsedi ve Sovyetler Birliği'ne bir nota ile güvence verdi. Türkiye, 1932 yılı başında cemiyete katılma kararı aldı. Ancak Türkiye, cemiyete müracaat ederek değil, davet edilerek katılmak istedi. Dışişleri Bakanı Dr. Tefik Rüşdü Aras, 12 Nisan 1932'de Cenevre'de Silahsızlanma

Konferansında İspanya temsilcisinin bir sorusuna cevap verirken, Türkiye'nin davet edildiği takdirde cemiyete katılmaktan onur duyacağını söyledi. İsviçre'nin Journal de Ceneve gazetesi Aras ile görüştü ve Türkiye'nin cemiyete davet edilirse bunun Türkiye tarafından kıvançla kabul edileceğine dair haber yayınladı. Cemiyetin Genel Sekreteri Eric Drummond, Dışişleri Bakanı Aras ile görüştü, Aras bu haberi doğruladı. Hatta Dışişleri Bakanı Aras bir kez daha cemiyet genel kurulu tarafından davet edildikleri takdirde memnuniyetle olumlu karşılık vereceklerini belirtti. Genel Sekreter bu durumdan memnuniyet duyduğunu ve konunun takipçisi olacağını ifade etti. Dışişleri Bakanlığı Milletler Cemiyeti Şubesi Müdürü Abdülhahat Bey, 13 Nisan 1932'de Milletler Cemiyeti Genel Sekreter Yardımcısı Comert'i ziyaret etti. Ziyaretinde Türkiye'nin de Meksika gibi Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından yapılacak özel çağrı ile davet edilmeyi beklediğini söyledi. Genel Sekreter yardımcısı Türkiye'ye hukuki yol izlemesi tavsiyesinde bulunurken, Genel Sekreter Drummond Türkiye'nin önemi düşünülünce kuru hukuki sorumluluklar ile Türkiye'nin cemiyete girişinin zorlaştırılmaması gerektiğini belirtti.

İspanya'nın Milletler Cemiyeti Temsilcisi De Madariaga 1 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda söz alarak; Almanya, Arnavutluk, Avustralya, Avusturya, Britanya İmparatorluğu, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, Guatemala, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kolombiya, Küba, Letonya, Macaristan, Panama, Polonya, Romanya, Yeni Zelanda, Yugoslavya ve Yunanistan adına Türkiye'nin üyelik için davet edilmesi karar tasarısını sundu. Türkiye'nin üyeliğe kabul edilmesi için konunun ivedi olarak gündeme alınmasını isteyen De Madariaga'yı Yunan Dışişleri Bakanı Mihalakopulos destekledi. Genel Kurul Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Hymans da tasarıyı gündeme aldı. Davet tasarısı Milletler Cemiyeti'nin Çin-Japonya sorununu görüşmek üzere topladığı Olağanüstü Genel Kurulda 6 Temmuz 1932 Çarşamba günü görüşüldü. Türkiye'nin cemiyete katılması yönünde on altı üye tek tek söz alarak görüşlerini belirtti. Bunun sonucunda Türkiye'nin cemiyete üye olmasına ve kıymetli katkılar vermek üzere oy birliği ile resmen davet edilmesine ve Genel Sekreterlik tarafından durumun Türkiye'ye bildirilmesine karar verildi.

Kararın Türkiye'ye bildirilmesi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 9 Temmuz 1932'de daveti kabul ettiğine dair karar aldı. Alınan karar cemiyet Genel Sekreterliğine bildirildi. 18 Temmuz 1932 Pazartesi günü, Milletler Cemiyeti'nin 43 üyesinin ittifakıyla Türkiye cemiyetin üyesi oldu. Aynı gün Türkiye temsilcilerinin devam eden dönem toplantılarına katılmasına karar verildi. Bu karar doğrultusunda o gün Bern Büyükelçisi Cemal Hüsnü (Taray) ve Sivas Milletvekili Necmettin Sadak Beyler katıldı. Türkiye'nin cemiyete katılması pek çok devlet tarafından memnuniyetle karşılandı. 1932-1938 yılları arasında Türkiye uluslararası barış ve dayanışmanın sağlanması yönünde en büyük katkıyı veren devletlerden biri oldu. Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğinde Türkiye uluslararası barışın sağlanması çalışmalarında önemli bir rol oynadı. 1934'te Türkiye'nin çabalarıyla Sovyetler Birliği Milletler Cemiyetine girdi.

Türkiye 1934'te Balkan Antantını imzaladı. Antantı imzalayan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya 1935'de, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine harekete geçti. Milletler Cemiyeti'nin çağrısı ile Cemiyet Sözleşmesi'nin 16. Maddesine dayanarak İtalya'ya karşı ekonomik ambargoya katılma kararı aldılar. Türkiye, bu desteği verirken ekonomik kayıpları olacağı, hatta İtalya'nın tehditleri ile karşılaşılacağını bildiği halde tedbirlerin uygulanmasına dair TBMM'nden oybirliği ile karar çıkarttı. Türkiye'nin bu çabaları dünya barışına verilen samimi ve cesur destekler olmuştu.

Türkiye 1936'da Boğazların güvenliği konusunu gündeme getirdi. Türkiye ile müttefikler arasında 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Antlaşması imzalanırken bir de Boğazlar Sözleşmesi yapılmıştı. Bu statünün yürütülmesini kontrol için de

bir Türk temsilcinin başkanlığında, sözleşmede imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir “Boğazlar Komisyonu” kurulmuştu. Komisyon boğazlardan geçişi kontrol edecek ve Milletler Cemiyetine geçişle ilgili bilgiler verecekti. Boğazların güvenliği cemiyete, dolayısı ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya garantisine bırakılmıştı. Ayrıca, Türkiye’nin Boğazları silahsızlandırması da kararlaştırılmıştı. Türkiye, güvenliğini tehlikeye düşüren ve Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlandıran bu sözleşmeyi o günün koşullarında kabul etmişti. Ancak, Lozan Antlaşması’nın imzalandığı günlerde dünya, silahlanmanın azaltılacağı ve savaş tehlikelerinin uluslararası kontrole önlenebileceği ümidi içindeydi. Fakat umulanın aksine, silahsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş, Milletler Cemiyeti’nin kolektif güvenlik sistemi de saldırganlara karşı başarılı olamamıştı. Özellikle Japonya, Almanya ve İtalya gibi devletlerin girişimleri karşısında, Milletler Cemiyeti gittikçe etkisini kaybetmiş ve garantileri işlemez hale gelmişti.

Bu gelişmeler Türkiye’nin Lozan Antlaşması’nda öngörülen Boğazlar garantisi ile haklarının korunamayacağını gösterdi. Türkiye, Boğazlar statüsünün değiştirilmesi ve zamanın ruhuna uygun düzenlemeler yapılmasını istemeye başladı. Birçok girişimde bulunmuş ise de Avrupa’da özellikle Almanya’nın silahlanmaya ve uluslararası ilişkilerin bozulmaya başlamasından sonra Türkiye barışçı yaklaşımlarıyla dikkat çekmeye başladı. İtalya’ya karşı yaptırımlara cesaretle uyan Türkiye, Almanya’nın Versay Antlaşması’nın askerî kısıtlama hükümlerini tanımadığını ilan etmesi üzerine, olağanüstü toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi’nde 17 Nisan 1935’de Dışişleri Bakanı Aras Türkiye’nin Boğazlar statüsünün değiştirilmesi isteğinde olduğunu bir kez daha dile getirdi. Dışişleri Bakanı Aras, Eylül 1935’de bu kez Milletler Cemiyeti Genel Kurulu’nda doğrudan Boğazlar statüsünün değiştirilmesini istedi. Bu girişim ile Boğazlar Konferansı toplandı ve 20 Temmuz 1936’da Türkiye lehine önemli gelişmeler sağlayan Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı.

Türkiye muhtemel savaş öncesi güvenliği için paktlar oluşturmaya çalıştı. Bu paktlardan biri diğeri Sadabat Paktı oldu. Pakta göre; Türkiye, İran, Irak ve Afganistan karşılıklı olarak birbirlerinin iç işlerine karışmama, uluslararası anlaşmazlıklarda birbirlerine danışma, birbirlerine karşı tek başına veya başka devletlerle birlikte saldırıda bulunmama kararları almışlardı.8 Temmuz 1937’de imzalanan pakt içinde Milletler Cemiyeti’ne dair bir hüküm de vardı. Bir saldırı durumunda saldırıya uğrayanın kendisini savunması ve konuyu Milletler Cemiyeti Konseyi’ne götürmesi kabul ediliyordu. Paktın kararları Milletler Cemiyeti garantisi altına konulmaya çalışılmıştı.

1936’da “Hatay Sorunu” gündeme geldi. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması’nda İskenderun Sancağı Türkiye sınırları dışında kalmıştı. 1921 sonrası Fransız mandasına bırakılan sancakla ilgili Fransızlar farklı tasarruflarda bulunmaya çalışmışlardı. Bu tasarruflar ya Suriye yönetiminin ya da bölgede yaşayan Türklerin tepkisi ile karşılaştı. Fransa,1928’de Şam Meclisine İskenderun Sancağının özel ve özerk statüsünü kabul ettirdi. Bu durum 1930’da Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu tarafından da uygun bulundu.

İskenderun Sancağı’nın yönü Türkiye’ye dönüktü. Sancakta yaşayan Türkler Türkiye ile birleşme isteğindeydi. Fransa, 1936’da Suriye ve Lübnan üzerinde manda yönetimine son verirken İskenderun Sancağı’ndaki haklarını Suriye Hükümeti’ne devretti. Bu durum Türkiye’nin sert tepkisine yol açtı. Türkiye, Milletler Cemiyeti’nde sorun hakkında ikili görüşme yapılmasını önerdi. Fransa’nın öneriyi kabul etmemesi Türk-Fransız ilişkilerinin gerilmesine yol açtı.

Türkiye, 9 Ekim 1936’da Fransa’ya bir nota vererek, İskenderun Sancağı’na bağımsızlık verilmesini istedi. Fransa, Türkiye’nin notasına, 10 Kasım 1936’da İskenderun Sancağının bağımsızlığının tanınması halinde Suriye’nin parçalanmış olacağını ve buna da kendisinin yetkili olmadığını bildiren cevabı verdi. Türkiye’nin baskı ve ısrarları sonucunda Fransa sorunu Milletler Cemiyeti’ne götürdü. Sorun14 Aralık 1936’da, Milletler Cemiyeti’nde görüşüldü ve

22 Aralık'ta bölgeye bir gözlemci heyetinin gönderilmesi kararı verildi. İngiltere aracılığı ile Türkiye-Fransa arasında prensip anlaşmasına varıldı. Milletler Cemiyeti Konseyi, Sancak için 27 Ocak 1937'de yeni bir statü kabul etti. Statünün ve anayasanın uygulanması milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacaktı. Cemiyetin kurduğu bir komisyon Mayıs 1937'de Hatay statüsü ve anayasasını oluşturdu. Cemiyet 29 Mayıs'ta bu anayasayı kabul etti ve aynı gün Türkiye ile Fransa, Hatay'ın yeni statüsünü garanti altına alan bir anlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya rağmen uygulamada sorunlar çıktı ve sorunlar hemen çözülemediği için ilişkiler tekrar gerildi.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne seçim sistemi nedeniyle Hatay'da yapılacak seçimin Türkler aleyhine olduğunu bildirerek durumu protesto etti. Milletler Cemiyeti de, Ocak 1938'de, Türkiye'nin itirazını haklı buldu ve seçim sistemini değiştirdi. Bu kez Fransızların itirazı nedeniyle ilişkiler tekrar gerildi. Fransa, Almanya'nın durumu ve Avrupa'daki gelişmeler nedeniyle tutumunu yumuşatmak durumunda kaldı. Fransa, 6 Haziran 1938'de Hatay'daki valisini geri çekerek yerine bir Türk vali atadı ve gerilen ilişkileri yumuşattı. Türkiye ile Fransa 3 Temmuz 1938'de imzalanan bir anlaşma ile Hatay'ın toprak bütünlüğünün ve siyasî statüsünün ortaklaşa korunmasında anlaştı. Bu antlaşma doğrultusunda 5 Temmuz 1938'de Türk askeri Hatay'a girdi. Bu sorunun çözülmesindeki en önemli gelişme oldu.

Türkiye'nin cemiyet ile uluslararası sorunlar nedeniyle üye olmadan ve üye olduktan sonra birçok kez yolları kesişti. Türkiye, cemiyetin birçok komisyon ve komitesinde faaliyet gösterdi. Bilinen genel sorunlar dışında; Düyun-u Umumiye çalışanlarının yıllık ödemesinden, ana sermayesinin paylaşılmasına, Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki azınlıkların durumundan, tabi olma, karasuları ve devletlerin kendi topraklarındaki yabancılar ve mallarına verilen zararlara pek çok konu Milletler Cemiyeti tarafından ele alındı. Cemiyete götürülen sorunlar zaman zaman Türkiye'nin aleyhine, zaman zaman da lehine sonuçlandı. Türkiye, buna rağmen sorunların cemiyete götürülmesi, barışçı ve meşru yollardan sorunlara çözüm aramaktan vazgeçmedi.

Cemiyet, Atatürk'ün barışçı ve saygın kişiliği ile Türkiye'nin önemini göz önüne alarak Türk temsilcilere önemli görevler yükledi. Türkiye, 1934'de Afganistan'ın cemiyet üyelik isteğini incelemek için oluşturulan özel komisyonun başkanlığını ve raportörlüğünü, 1934-1936 Cemiyetin Konsey üyeliğini, 1933'de Cemiyeti Konseyi'nin 84 ve 85. Dönem başkanlıklarını ve 1937 Cemiyet Genel Kurul Başkanlığını yürüttü. 1937'de Genel Kurul Başkanlığına Dışişleri Bakanı Tefik Rüştu Aras seçildi. 1938'de Milletler Cemiyeti Çocuk Sağlığı ve Hakları üzerinde Türkiye'yi temsil etmek üzere milletvekili Esmâ Nayman görevlendirildi.

Atatürk'ün barışçı politikaları, güç ve saygınlığı cemiyet üzerinde olumlu etkiler yaptı. Cemiyetin Genel Sekreteri J. Avenol, Atatürk'ün ölüm haberini aldığı anda "barışın dahi yapıcısı" sözleriyle başsağlığı dileklerini ilettiler. Cenaze törenine cemiyetin en yüksek düzeyde katılımını sağladı. Genel Sekreter Başyardımcısı Walters, Direktör Agindes ve politik bölümden Kerim Tefik Erim törene katıldılar.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Milletler Cemiyeti dağılma işaretleri verdiği dahi Türkiye cemiyeti güçlendirmeye ve bağlılığını bildirmeye devam etti. Türkiye için cemiyete bağlılık dış politika dayanaklarından biri oldu.

Ercan HAYTOĞLU

KAYNAKÇA

ALANTAR, Özden Zeynep, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", Ed. F. Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul 2004.

BARLAS, Dilek, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", **Uluslararası İlişkiler**, C 14, S 55, 2017.

BCA. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) Belgeleri.

BİLSEL, Mehmet Cemil, **Cemiyet-i Akvam**, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul 1924.

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Belgeleri.

DOĞAN, Cabir, "Cemiyet-i Akvam'ın Kuruluşunun İstanbul Basınına Yansımaları", **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, C 2, No.3, 2016.

ERİM, Nihat, "Milletler Cemiyeti Üzerinde Düşünceler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 1, S 01.

FEYZİOĞLU, Ayfer, **Türkiye ile Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yöneten: Erol Cihan, İstanbul 1995.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, **Olaylarla Dış Politikası, Cilt:1 (1919-1973), Cilt:2 (1973-1990)**, 7. Baskı, Alkım Kitabevi, Ankara 1989.

KIRAN, Abdullah, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", **Girne American University Journal of Social and Applied Sciences**, C 3, S 6, 2008.

KIRDAR, Üner, "Atatürk ve Milletler Cemiyeti", **Milliyet**, 10-17.11.1971 (yazı dizisi).

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Cilt I, Ankara 1989.

SÜRMEİ, Serpil, "Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti- Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 25-26, Mayıs-Kasım 2000.

TBMM Zabıt Cerideleri.

ULUSAN, Şayan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyetine (Cemiyet-i Akvam) Girişi, Öncesi ve Sonrası", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C VII, S 16, Bahar-Güz 2008.

21/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/?pdf=3726> adresinden erişilmiştir